

foto's Geert van Duinhoven

De verbinding tussen ecologische infrastructuur en biocultureel erfgoedgebied

Het natuurbeleid is volop in discussie. Enerzijds geldt officieel nog steeds het credo ‘Natuur voor mensen, mensen voor natuur’ maar anderzijds geldt de ontwikkeling van de ecologische infrastructuur meestal nog als ijkpunt geldt voor het natuurbeleid. Deze paradox weerspiegelt verschillende visies over de vraag in hoeverre natuurbeheer gebaseerd moet zijn op ecologische processen of op maatschappelijke processen. Dit artikel beschrijft hoe de praktijk van natuurbeheer vaak een meer integrale visie vertoont dan de visies die aan bod komen in beleidsdiscussies.

— Freerk Wiersum (leerstoolgroep Bos- en natuurbeleid van de Wageningen Universiteit)

> IN DISCUSSIES OVER het Nederlandse natuurbeleid ligt de nadruk op de noodzaak tot ontwikkeling van een Ecologische hoofdstructuur. Deze benadering gaat uit van ecologische theorieën over het gevaar van uitsterven van soorten als gevolg van isolatie. Er bestaan echter ook andere wetenschappelijke theorieën over de dynamiek van de natuur, zoals de theorie van co-evolutie tussen ecologische en sociale processen. Deze theorie richt zich niet op het verklaren van achteruitgang in soorten op basis van ecologische processen, maar op het analyseren van natuur als een mede door mensen vormgegeven erfgoed en op de rol van maatschappelijke processen op biodiversiteit. Het begrip erfgoed heeft pas recent zijn intrede gedaan in het Nederlandse natuurbeheer. In de praktijk van het natuurbeheer kreeg het behoud van archeologische en cultuurhistorische elementen al de nodige aandacht, maar zorgde Programma Belvedere voor extra aandacht voor de cultuurhistorische betekenis van bossen en natuurgebieden. Ook internationaal krijgt de betekenis van natuurgebieden als cultureel erfgoed steeds meer aandacht. Zo heeft de UNESCO het begrip bioculturele diversiteit

geïntroduceerd. Dit begrip is gebaseerd op de overweging dat de waardering voor natuur en biodiversiteit sterk beïnvloed wordt door de culturele diversiteit in het omgaan met de natuurlijke omgeving. Menselijke samenlevingen hebben een grote verscheidenheid aan activiteiten ontwikkeld voor het omgaan met hun natuurlijke omgeving. Dit betreft niet alleen het materiele gebruik en bescherming van de natuurlijke biodiversiteit, maar ook de aanpassing en verrijking van natuurlijke ecosystemen met voor de mens nuttige vormen van biodiversiteit.

Het scala van menselijke activiteiten weerspiegelt een diversiteit in culturele beleving en waardering van biodiversiteit op zowel landschappelijk, soort en genetisch niveau. Bescherming van biodiversiteit en van culturele manifestaties van beleving en waardering van biodiversiteit dienen daarom hand-in-hand te gaan. De bescherming van de bioculturele diversiteit betreft dus niet alleen natuurlijke ecosystemen en bedreigde of ‘keystone’ soorten, maar ook de historisch door de mens gecreëerde culturele landschappen, agrobiodiversiteit en cultuurhistorische monumenten.

Het Moftbos en de Renkumse Beek

De visies op een natuurgebied als essentiële ecologische infrastructuur of als biocultureel erfgoed wordt treffend geïllustreerd in het natuurgebied van het voormalige Moftbos en aangrenzende Renkumse beekdal. Het Moftbos, dat zich uitstrekte van de Wageningse Berg tot de Sysselt bij Ede, was oorspronkelijk een domeinbos van de Staten van Gelderland. In de 19e eeuw werd het geprivatiseerd en nu bestaan grote delen van dit bos uit particuliere landgoederen en Staatsbosbeheer bossen. Aan de oostzijde ligt het dal van de Renkumse Beek. Dit dal werd in de Middeleeuwen al landbouwkundig gebruikt en sinds de 16e eeuw zijn er watermolens en sprengen aangelegd ten behoeve van de opkomende industrie. Deze watermolens werden o.a. gesticht voor papierfabricage. Deze industriële ontwikkeling leidde uiteindelijk in de aanleg van een industrieterrein met een papierfabriek in het benedenstroomse dal. Rond het jaar 2000 kreeg het gebied veel bekendheid door de ontwikkeling van de Renkumse Poort als onderdeel van de Ecologische hoofdstructuur: het moest een verbinding worden tussen het Veluwe massief en de

uiterwaarden van de Rijn (Figuur 1). Het meest spraakmakende onderdeel van het project was de ontmanteling van het industrieterrein in het Renkumse beekdal. Voor het eerst in de Nederlandse geschiedenis maakte een modern industrieterrein plaats voor de ontwikkeling van een ecologische verbindingzone. Deze omvorming illustreerde de groeiende waardering voor natuurlijke processen in natuurbeheer en werd gekarakteriseerd als een overwinning van 'groene' belangen over 'rode' belangen (zie kader hieronder).

Renkumse Poort als ecologische verbindingzone

In beleidsdocumenten wordt het project voor de Renkumse Poort als volgt beschreven: De bossen en landbouwgronden in dit deel van de Veluwe bieden goede mogelijkheden voor het vergroten van het leefgebied van het hert; op langere termijn zelfs naar de uiterwaarden van de Nederrijn. Ook is het gebied aantrekkelijk voor dassen. Er zijn een aantal maatregelen nodig om het doorsnijden van het landschap

door wegen en spoorbaan op te heffen en de waterhuishouding te herstellen. Ook zal 225 ha landbouwgrond worden omgevormd naar natuurlijke grasweiden. Een essentieel onderdeel vormt het herstel en ontwikkeling van het beekecosysteem als drager van de gradiënt tussen de Veluwe en de uiterwaarden. Deze verbinding kan alleen via dit beekdal verlopen. Het beekstelsel stroomt door een prachtig bos- en natuurgebied en heeft een hoge ecologische, landschappelijke en cultuurhistorische waarde. Het dal heeft een rijke flora en fauna met 461 geïnventariseerde soorten planten, waaronder 17 soorten die in Nederland zeldzaam of bedreigd zijn; ook komen er 7 bedreigde vogelsoorten voor. Het herstel van het beekdal is daarom een forse kwaliteitsimpuls aan de Zuid Veluwe.

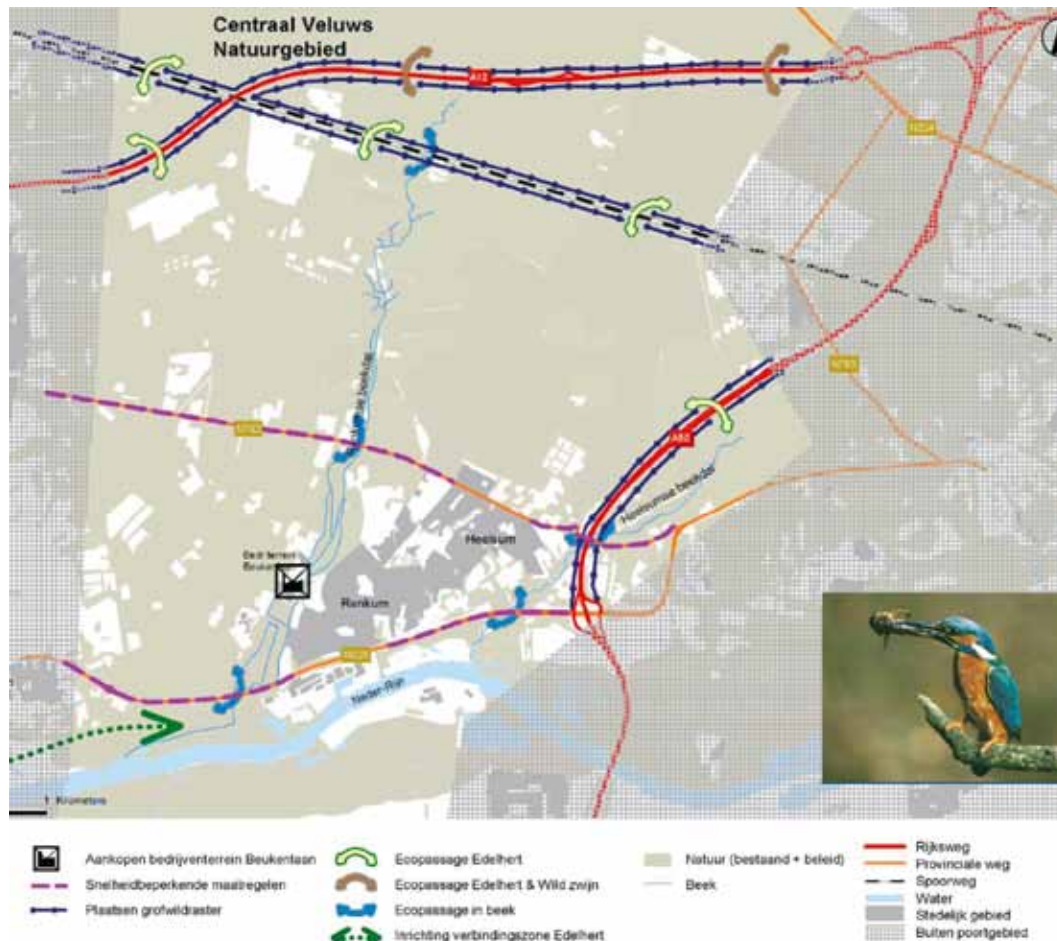
Om de Poort tot stand te brengen is het nodig om het 12 ha grote bedrijventerrein Beukenlaan met 19 bedrijven dat het dal over de gehele breedte blokkeert, te verplaatsen. Dit terrein vormt een prop (knelpunt) in de ecologische verbinding van de Veluwe met de uiterwaarden van de Rijn en belemmert het ecologische functioneren van het beekdal. Het groene belang

van deze ecologische toplocatie en het rode belang voor vestiging van lokale bedrijven en regionale werkgelegenheid botsen met elkaar op dit terrein.

Het Moftbos als biocultureel erfgoedgebied

Hoewel in de berichtgeving over de Renkumse Poort vooral de ecologische doelstellingen veel aandacht krijgen, is er ook veel aandacht voor de cultuurhistorische waarden van het gebied. In 2010 publiceerden Staatsbosbeheer en de eigenaren van de particuliere landgoederen Oranje Nassau Oord, Quadenoord en de Dorskamp een gezamenlijke visie op de ontwikkeling van het Renkumse beekdal en aangrenzende bosgebied. Dit plan combineert de ontwikkeling van de Renkumse Poort als ecologische verbindingzone met het behoud van het uitzonderlijk gave en beleefbare cultuurlandschap en de versterking van de beleefbaarheid en cultuurhistorie. De visie omvat vier ontwikkelingsdoelen: (1) hoge ecologische kwaliteit, (2) beleefbare cultuurhistorie, (3) recreatie: evenwicht tussen

Figuur 1 Maatregelen ontwikkeling Gelderse Poort.

Kunstwerk in de oude muur van de papierfabriek. Op de achtergrond het herstelde beekdal waar enkele jaren geleden de papierfabriek stond.

bron Provincie Gelderland (2006)

beleving en rust, en (4) economisch gezonde landgoederen. Terwijl de eerste doelstelling direct gerelateerd is aan de ontwikkeling van de ecologische verbindingzone, betreffen de overige drie doelstellingen de vergroting van de waarde van het gebied als biocultureel erfgoed. De cultuurhistorische rijkdom en diversiteit van het gebied komt onder andere tot uiting in de aanwezigheid van tien verschillende typen van rijksmonumenten uit de prehistorie (grafheuvels en urnenveld), Middeleeuwen (terreinen met overblijfsels van Middeleeuwse kerk en kasteel Grunsvoort) en 18e en 19e eeuw (buitenplaatsen en boerderijen). Deze rijksmonumenten vormen slechts een onderdeel van het bioculturele erfgoed in het Moftbos en Renkumse beekdal. Een recente inventarisatie van Probos van cultuurhistorische en landschappelijke relictten op het landgoed Oranje Nassauoord en de thans door Staatsbosbeheer beheerde voormalige landgoederen Keyenberg en Oostereng, leidde tot een lijst van 119 objecten. De doelstellingen voor beleefbare cultuurhistorie en recreatie richten zich op een vergroting

van de belevingswaarde van het gebied met aandacht voor zowel natuur, landschap en cultuurhistorie. Het saneren van het voormalige industrieterrein biedt de mogelijkheid tot beleving van het beekdal landschap met zijn waaier aan landschappen van bron tot monding, inclusief het systeem van opgeleide beken en gegraven sprengen. Daartoe is het beekstelsysteem en de soortenrijke dalvegetatie hersteld. De beleving van interactie tussen natuur en historisch menselijke activiteiten wordt ook versterkt door restauratie van diverse prehistorische en historische elementen. Zo is er een monument gemaakt ter herinnering aan de vroegere papierindustrie. Ook wordt wellicht een oude watermolen in het bovenstroomse beekdal hersteld.

Diversiteit in biocultureel erfgoed

De diversiteit in biocultureel erfgoed in dit gebied is het gevolg van een lange geschiedenis van landgebruik door enerzijds boeren en anderzijds notabelen. Het gebied was al in prehistorische tijden bewoond zoals blijkt uit de aanwezigheid van archeologische grafheu-

vels en celtic fields. In de Middeleeuwen was het Moftbos een domeinbos van de Staten van Gelderland. De restanten van het uit de 14e eeuw stammende Kasteel Grunsvoort, waar de drost van de Veluwe een tijd woonde, herinneren hieraan. Het bos was formeel beschermd tegen ontginning. Maar omdat boeren uit de omliggende buurtschappen gebruiksrechten op het gebied hadden, waren grote delen onderhevig aan degradatie als gevolg van beweiding en pluggen steken. Thans vormen oude enkeerdakertjes, heidevelden en boerengeriefhoutbosjes een herinnering aan hoe de natuur tot verna de Middeleeuwen voor boeren een geïntegreerd onderdeel van hun boerenbedrijf vormde. In de 19e eeuw ontwikkelde het gebied zich verder tot een landschap van landgoederen en buitenplaatsen. Door de aanleg van landschapselementen zoals tuinen, parken en lanen en van sierelementen zoals prielen en standbeelden gaven notabelen uiting aan hun identiteit. De landgoederen weerspiegelden een nieuwe fase in omgang met de natuur. Daarbij speelden niet alleen esthetische overwegingen een rol, maar ook ondernemerschap. Dat uitte zich in

Speelplek in de Renkumse beek: beleefbare cultuurhistorie bij uitstek.

Figuur 2
Maatregelen Visie Renkums beekdal.
 (bron Borgman et al, g.)

Toelichting

- BEEK: maatregelen in beek en beekdalbodem
- BELE: maatregelen ter vergroting beleving beek en landschap
- ECOL: ecologische maatregelen
- HIST: beheer historische elementen
- PAD: onderhoud paden en routes
- VERK: treffen van verkeersmaatregelen
- VOOR: verzorgen van recreatieve voorzieningen
- QUAD, KEIJ, ONO: specifieke landgoed gerelateerde maatregelen

bosontwikkeling op de eerder gevormde heidevelden. Op sommige landgoederen vormden deze bossen een onderdeel van een gemengd bedrijf, waarin ook landbouw en industriële nijverheid een rol speelden. In de loop van de 20e eeuw ontwikkelde zich als gevolg van de voortgaande democratisering in natuurwaardering en -beleving een nieuw aandachtspunt voor beheer, namelijk recreatie en toerisme. Dat wordt weerspiegeld in de aanwezigheid van een natuurkampeerterrein, een manage en een beeldentuin en –werkplaats op het landgoed Quadenoord en het bezoekerscentrum De Beken van Staatsbosbeheer. De huidige aandacht voor verbetering van de ecologische infrastructuur vormt weer een nieuw aandachtspunt in het beheer. Het is gebaseerd op een nieuwe fase in de geschiedenis van waardering en beleving van natuur, waarin niet het bosgebruik of de bosontwikkeling ten behoeve van de mens centraal staat, maar waardering voor natuur als een autonoom proces waarvoor de mens ruimte moet bieden. De ontwikkeling van de Renkumse Poort is de nieuwste fase in natuurbeleving waarbij niet alleen aandacht is voor natuurherstel, maar ook voor conservering en herstel van historische vegetatietypen, behoud en herstel van cultuurhistorische elementen, en versterking van de recreatieve infrastructuur. In de beheerpraktijken hebben de menselijke ‘rode’ elementen dus slechts ten dele plaats gemaakt voor ‘groene’ ecologische elementen, en is er een toenemende aandacht voor de interactie tussen ecologische en cultureel-historische processen. Menselijke ‘rode’ elementen dragen wezenlijk bij aan het gebiedseigen karakter.

Biocultureel erfgoed als basis voor maatschappelijke betrokkenheid

De inrichting en beheer van de ecologische infrastructuur en de conservering en beheer van biocultureel erfgoed hebben een treffende overeenkomst, namelijk aandacht voor verbindingen. Voor de ecologische infrastructuur gaat het om ruimtelijke verbindingen. We zien drie vormen van verbindingen tussen mens en natuur.

In de eerste plaats is dat het verbinden van de verschillende historische fasen in natuurbeleving en -beheer met de huidige tijd en de toekomst. Dit proces verleent een gebied zijn eigen identiteit en belevingswaarde. In de tweede plaats worden verschillende maatschappelijke partijen en hun waardering voor het streekeigen karakter van een natuurgebied met elkaar verbonden. Dat uit zich niet alleen een samenwerking van verschillende terreinbeheerders bij het opstellen van de Visie Renkumse Beek, maar ook door de samenwerking met het Waterschap Vallei en Eem en de stichting Probos.

Een ander voorbeeld van maatschappelijke verbinding is de samenwerking tussen het Geldersch Landschap Geldersche Kastelen, de Wageningen Universiteit en de vereniging Vrienden van het Arboretum bij het beheer van het arboretum Belmonte in een voormalig landgoed aan de zuidwestelijke kant van het Moftbos gebied. Andere voorbeelden van particuliere initiatieven tot conservering en ontwikkeling van de bioculturele diversiteit in het gebied zijn de inrichting van een tentoon-

stellingsruimte in de historische Everwijns-hoeve, het herstel van de historische tuin van de buitenplaats Sanoer, de oprichting van een biologisch tuinbouwbedrijf in de oude moes-tuin van het landgoed Oranje Nassau Oord. Ook zijn er diverse vrijwilligersgroepen betrokken bij het onderhoud en herstel van de Renkumse Beek, de reconstructie van het voormalige arboretum op de Oostereng, en het onderhoud van heidevelden en de celtic fields.

De derde vorm van verbinden is die tussen de diverse natuurbeleidsvisies. Het plan voor de Renkumse Poort is mede geïnspireerd door de aandacht uit de jaren tachtig voor de landschappelijke en cultuurhistorische waarden van het Gelderse bekenstelsel en de mogelijkheden voor hun herstel en behoud. Het huidige beheer speelt ook in op het Programma Belvedere voor versterking van aandacht voor cultuurhistorisch erfgoed. In de praktijk van het beheer worden deze beleidsvisies met elkaar verbonden. Als gevolg van deze verbinding is het beheer veel diverser dan de meeste beleidsdiscussies suggereren. De beheerpraktijk illustreert hoe het credo ‘Natuur voor mensen, mensen voor natuur’ praktisch vorm heeft gekregen en hoe de ontwikkeling van de Ecologische infrastructuur een onderdeel uitmaakt van het beheer van de diversiteit aan biocultureel erfgoed. In het kader van creëren van een optimaal maatschappelijk draagvlak voor natuurbeheer verdient het begrip bioculturele diversiteit meer aandacht in beleidsdiscussies.<

Freerk Wiersum, freerk.wiersum@wur.nl